

● PATSCH FERENC SJ

A jövő a fundamentalizmusé?

Ferenc pápa egyházképe egy provokatív történelemszemlélet mérlegén (I.)

Az egyházi közvélemény ma megosztott – csakúgy, mint a magyar (és az európai) társadalom. Különböző jövőképek versengenek egymással, és bizony nehéz megmondani, hogy a sokféle javaslat közül mi számít előremutatónak. Vajon a fundamentalizmusé a jövő? Vagy inkább az ellenkező véglet, a libertárius modell számít időszerűnek?

Az egyik szerint a múltat kellene feleleveníteni és utánozni, hogy megoldásokat találjunk a jelen problémáira. A másik azt mondja – arccal a jövő felé! –, hogy bátran magunk mögé utasíthatjuk a múltat, és átadhatjuk magunkat az újító ethosz delejes vonzásának: hiszen a posztmodern kor égető kérdéseire hiába is keresünk válaszokat a régi szent iratokban. Kinek van igaza?

Az utóbbi időkben egy fiatal, híres-hírhedt nonkonformista és ateista izraeli történész, *Yuval Noah Harari* nézetei borzolják a kedélyeket – akadémiai körökön belül és kívül egyaránt. Sokan lelkesednek érte, mások megbotránkozással vetik el. Pedig érdemes a kritika mérlegére tenni provokatív nézeteit, hátha segítenek korunk politikai és egyházi folyamatainak, így *Ferenc* pápa egyházreformjának értelmezésében.

Harari újdonsága: technológiák és ideológiák

Harari 2014-ben robbant be a tudománynépszerűsítő közéletbe. *Sapiens* című könyve megjelentetésével – amely több mint tizenötmillió példányban kelt el, és eddig negyvenöt nyelvre fordították le – egy csapásra népszerű *public intellectual* lépett elő, aki azóta is népszerű előadónként járja a világot (2018-ban például a davosi Világgazdasági Fórumra is meghívták). Kultikus könyve a világtörténelemről ad nagy ívű áttekintést (*big history*). A műfaj persze nem az ő találmánya. Mestereitől főként abban különbözik, hogy az emberiség kialakulása és kulturális fejlődése terén nem csupán a biológiának (*Frans de Waal*) vagy a földrajzi környezetnek (*Jared Diamond*) tulajdonít jelentőséget, hanem (*Francis Fukuyamához* hasonlóan) a „tör- ▶▶

▶ BORZOLJA A KEDÉLYEKET – YUVAL NOAH HARARI

ténetek”, az ideológiák és az emberi gondolatok történelemformáló szerepét is elismeri.

Fajunk, a *Homo sapiens* részben valóban azért vált képessé a Föld meghódítására és uralma alá hajtására, mert technológiai találmányokkal rukkolt elő, amelyeket céljai érdekében tudott mozgósítani. Az elmúlt évszázadban például repülőgépeket, számítógépeket és nukleáris fegyvereket kezdtünk használni. Csakhogy a materiális találmányok önmagukban nem garantálták volna a sikert. Szellemi természetű dolgok kitalálására – politikára, együttműködési rendszerekre – is szükség van, hogy emberek ezreinek, tízezreinek, sőt millióinak (napjainkban pedig alkalmasint milliárdjainak) az együttműködése lehetővé váljon. Ezt alkalmas „történetek” – mítoszok, ideológiák, elméletek és vallások – alapozták meg, amelyeket az emberek tömegesen „elhittek”, és máig is ezek szerint rendezik életüket és kapcsolataikat. A kínai nagy fal felépítéséhez is sokféle korabeli technológiai ismeretre volt szükség, ám mindez önmagában sohasem lett volna elegendő, ha a kínaiak nem támaszkodhattak volna olyan „kitalált történetekre”, amelyek embermilliókat voltak képesek egyetlen birodalomban egyesíteni.

A technika haladása új „történeteket” követel

Ha az emberiség történelmének egészét szemléljük, valójában a techno-

Régi tapasztalat, hogy a változások a fundamentalizmus ébredésével járnak együtt.

lógiai és „történetek” kombinációját látjuk. A világtörténelem menetét elsősorban nem politikusok és katonák voltak képesek megváltoztatni, mint inkább mérnökök, filozófusok/ideológusok, valamint vallási vezetők. Ők hatottak maradandóan az életkörülményeinkre és gondolkodásunkra. (*Nota bene*: a politikusok és a katonák csak az országhatárokat tudják megváltoztatni, ez azonban még nem számít mélyreható változásnak a történelemben.) A korszakváltások fő motorjai – érvel Harari – rendszerint a technikai felfedezések. Jó példa erre a XIX. századi ipari forradalom. Az emberiség ennek nyomán nyert soha nem látott hatalmat a robbanómotorok, az elektromosság vagy a vezetékek nélküli távítás révén. Ezen új találmányok hatása a társadalmi és politikai káosz eluralkodása lett: a hagyományos (mezőgazdasági) társadalmak átmenete a modern (ipari) társadalmakba hihetetlenül nehéz és konfliktusokkal terhes folyamatnak bizonyult. A hirtelen keletkezett új társadalmi osztállyal, a városi proletariátussal eleinte nehéz volt mit kezdeni; a XIX–XX. század politikatörténete nagyrészt éppen e probléma körül forgott.

Ma is az új technikai találmányok jelölik ki az utat ahhoz a korábban elképzelhetetlen hatalomhoz, amelynek az emberiség fokozatosan birtokába jut (információs és biotechnológia). A következmények is hasonlóak, hiszen minden új technikai forradalom felbontja az együttműködések megszokott rendszerét. Ha az emberek nem fogalmazzák újra (vagy helyettesítik mással) régi, elavult „történeteiket”, a technológiák önmagukban legfeljebb káoszt eredményeznek. Ma is az a feladat – állítja Harari –, hogy az új, globalizált és technicizált világ körülményei között is megtaláljuk azt a módot, amely biztosítja az emberek millióinak hatékony és békés együttműködését.

Ösztönös és elhamarkodott reakció

Ha az új technológiák felforgatják a társadalom megszokott működését, az első ösztönös reakció általában az, hogy az emberek megpróbálnak visszamenekülni régi, megszokott „történeteikhez” és ideológiáikhoz. Ugyanis ezektől remélnék biztonságot a megváltozott körülmények között. Az ember alapvetően konzervatív lény, és nem szereti a változást: ha már egyszer megszoktuk a világunkat olyanak, amilyenek megismertük, nem szívesen változtatunk a nézőpontunkon. Ha hirtelen gyökeres változás történik – mert mondjuk embermilliók munkavégzése, korábbi intézményrendszerei és egész életformája átalakul (például ma az internet felfedezésével, a digitális forradalommal, a felgyorsult életritmus, a városiasodás, a globalizáció hatására), akkor felerősödik bennünk a stabilitás utáni vágy. Régi tapasztalat, hogy a változások a fundamentalizmus ébredésével járnak együtt.

A fundamentalizmus azt jelenti, hogy „fundamentumot”, vagyis biztos alapot keresünk a dolgoknak. A fundamentalista olyasvalami után kutat, ami „örök” és „megingathatat-

► A TAJPING-FELKELÉS ÓVATOSAN IS HÜSZMILLIÓRA BECSÜLT EMBERÁLDOZATÁNAK TÚLNYOMÓ RÉSE CIVIL VOLT

lan”, hogy megóvja magát a felgyorsult világ destabilizáló hatásaitól. Ez történt a XIX. században is. Az ipari forradalom kitörésére az egyik jellemző reakció a vallási fanatizmus ébredése volt, amely akkoriban hatalmas hullámban vonult végig az egész világon. Az intellektuális becsületesség azt kívánja, hogy ezen a ponton utaljunk a katolikus egyház reakciójára is: Európában a XIX. század közepén a munkásmozgalom terjedésétől, az abszolutista monarchiák megrendülésétől, valamint a pápai állam bukásától traumatizált egyház történelmének talán legreakciósabb, fundamentalista időszakát élte. 1870 (Róma elfoglalása) és 1929 (a lateráni szerződés) között a pápák önkéntes fogóságba vonultak vissza a Vatikán falai mögé, és nagyjából válogatás nélkül elítélték a modern világ valamennyi új jelenségét (a kommunizmust, a demokráciát, a lelkiismereti és vallásszabadságot, a történetkritikai módszert stb.). A Biblia fundamentalista olvasatát képviselő újszolasztikus teológia a tanítóhivatal hivatalos teológiájává lépett elő, és azt a benyomást igyekezett kelteni, hogy zsebében van a válasz a modernitás korszakának valamennyi problémájára.

Történelmi példák a fundamentalizmusra

Ugyanebben az időben más földrészekén is tetten érhető a fundamentalizmus ébredése, Afrikában például muszlim köntösben. Ennek klasszikus példája Szudánban *Muhammad Ahmad al-Mahdi* mozgalma. Ő 1881-ben „messiásnak” (*mahdi*) kiáltotta ki magát, majd vallási alapon felkelést szervezett a brit gyarmaturalom ellen. Emberek milliói követték, akik véres csatákban győzedelmeskedtek az egyiptomi és angol hadsereg felett, és lefejezték a lázadás letörésére küldött hadak vezetőjét, *Charles Gordon* generálist (ami akkoriban nagyjából úgy sokkolta a viktoriánus Nagy-Britannia közvéleményét, ahogy nemrégiben az

ISIS hasonló akciói Szíriában a nyugati világot). Szudánban muszlim teokráciát alapítottak abban a meggyőződésben, hogy a kibontakozó modern világ nagyjából minden problémájára (az európai imperializmusra, az iparosodásra és az urbanizációra is) a *Korán* fundamentalista olvasatában és a *saría* szerinti törvénykezésben található a válasz.

Nem sokkal az afrikai eseményeket követően Indiában is kitört egy reformmozgalom – hindu fundamentalista alapokon. Vezetője, *Sahajanand Saraswati* azt állította, hogy a modernitás problémáira a *Védák* szigorú, szó szerinti értelmezése a gyógyír: nincs is más dolgunk, mint ezek követése. Az alapgondolat végzetes következményei azonban egy másik ázsiai országban, Kínában mutatkoztak meg a legvilágosabban. Az 1850-től 1864-ig zajló Tajping-felkelést – amely emberáldozatok terén messze meghaladta a XIX. század összes nagy emberirtását (beleértve a napóleoni háborúkat és az amerikai polgárháborút is!) – egy „bukott diák”, bizonyos *Hung Hsziu-csüan* robbantotta ki. Miután negyedszer is kudarcot vallott a kínai bürokrácia tagjai számára előírt kötelező vizsgán, amely lehetővé tette volna számára, hogy karriert csináljon a császári adminisztrációban, várátla- ►►

nul „látomásban” részesült. Az a meggyőződés született meg benne, hogy ő voltaképpen Jézus Krisztus öccse, akinek küldetése a Mennyei Béke Birodalmának megalapítása a földön. A fura üzenet eleinte nemigen talált pozitív visszhangra, ám az egyszerű és képzetlen dél-kínai parasztok körében váratlan sikert aratott. Az iparosodás és az európai imperializmus miatt rettegő, elnyomott és megalázott kínai népesség köréből milliók váltak Hung követőivé. Csakhogy az állítólagos küldött nem a Mennyei Béke Birodalmát hozta el, hanem egy hosszú és elképzelhetetlenül véres polgárháborút, amely óvatos becslések szerint is legalább húszmillió ember életét követelte. A lázadást a kínai kormány végül mégiscsak sikerült letörnie – és az sem meglepő, hogy éppen a modern európai ipari nagyhatalmak segítségével.

Nem véletlen – jegyzi meg éppen Harari –, hogy a legtöbben valószínűleg még sohasem hallottunk Mahdiról, Saraswatról vagy a Hung által vezetett Tajping-lázadásról. Ez vélhetően annak tudható be, hogy az ő vallási értelmezésük kudarcot vallott. A fanatizmus régi sémái alapján ugyanis lehetetlen megválaszolni az új kérdéseket, és megoldást adni azokra a problémákra, amelyeket az ipari forradalom vetett fel. Rossz helyen és nem a megfelelő módon keresték a választ: a régi iratok fundamentalista olvasata nem vezet eredményre. Az új bor (az új tapasztalatok és kihívások)

A régi iratok fundamentalista olvasata nem vezet eredményre.

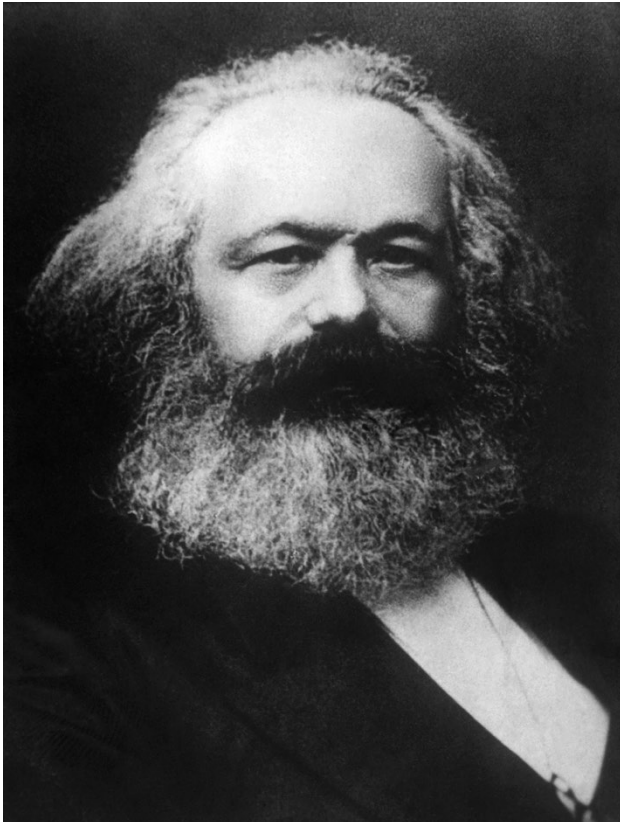
► HUNG HSZIU-CSÜAN

új tömlőbe (megújult teológiai értelmezési keretbe) való, nehogy a bor is elfolyjék (kudarca ítéltessék a jó szándékú jobbítási kísérlet), s ráadásul a régi tömlők is tönkremenjenek (azaz lejáratódjék a vallás hitelre méltósága) (vö. Lk 5,37–38).

Számottevő próbálkozás

Karl Marx és *Friedrich Engels* nevével azonban valószínűleg mindannyian találkoztunk már. A dolognak persze inkább meglepetést kellene okoznia – hiszen a XIX. század elején a szocialista eszméket még csak alig néhány értelmiségi ismerte. A kommunista ideológia azonban e szerény kezdetekből néhány évtized leforgása alatt fokozatosan valószínű munkásmozgalommá, a XIX. század legnagyobb hatást kifejtő politikai és gazdasági ideológiájává (vagy ha úgy tetszik, pszeudovallásává) dagadt. Vajon minek köszönhető e példátlan siker? Harari szerint elsősorban annak, hogy Marx és Engels, később pedig *Lenin* és *Trockij*, valamint társaik képesek voltak a kor eseményeit úgy értelmezni, hogy nem hagyták figyelmen kívül a technológiai találmányok által megváltoztatott új helyzetet (a „termelőeszközök” nyomán átalakult „termelési viszonyokat”): észrevették az ipari forradalom hatásait („kizsákmányolás”, „elidegenedés”), behatóan tanulmányozták, hogyan hat a vasúti hálózat a gazdaságra, és felismerték annak jelentőségét, hogy milyenek a munkakörülmények a modern manchesteri, londoni és dublini gyárakban stb. Az ezekre az ismeretekre alapított új „történetük” (ideológiájuk) hatékonyan bizonyult.

Egy közismert történet szerint Lenint egy alkalommal arra kérték, hogy a lehető legrövidebben magyarázza el a kommunizmus lényegét. Ám olyan röviden, hogy azok is megértsék, akiknek nincs türelmük vagy kapacitásuk *A tőke* sok száz oldalas elemzéseinek áttanulmányozására. Egyetlen mondatban válaszolt, egy egyenlettel: kommunizmus = szovjethatalom + az ország villamosítása!

► KARL MARX

Számára tehát nyilvánvaló volt, hogy az új helyzetre nem lehet megfelelő választ adni az elektromosság, az utak és a rádió figyelembevétele nélkül. A kommunista rendszert lehetetlen lett volna kiépíteni néhány évszázaddal korábban (mondjuk a XVI. századi Oroszországban), hiszen ehhez nélkülözhetetlen volt a modern ipari technológia. A kommunizmus csakis ezért fejthetett ki ekkora hatást, s válhatott végső soron pszeudovallássá (Harari szavával „technovallássá”), azaz olyan „történet” vagy ideológiává, amely a vallások által megígért „paradicsomot” (az örök békét és boldogságot) itt a földön és a rendelkezésére álló technológiai eszközök segítségével, e világi keretek között próbálta megvalósítani.

Értékelés és előretételezés

Kétség nem férhet hozzá, hogy Marx és Engels politikai gazdaságtana, valamint az elveikre épülő nagyszabású társadalmi kísérlet is csúfos kudarcot vallott, s a fundamentalizmushoz hasonlóan látványosan megbukott, leszerepelt. (Ezt éppen a gyakorlat igazolja, amely a kommunisták szerint az igazság fő kritériuma: Kuba, Venezuela vagy Bolívia modellje ma egyetlen tájékozott és józan gondolkodású ember számára sem lehet vonzó példa.) E próbálkozás mégsem mondható teljesen eredménytelennek. Ha ugyanis a XX. században a kapitalista gyártulajdonosok nem féltek volna attól, hogy a szocialista gondolat szikrája bárme-

Marx és Engels politikai gazdaságtana is csúfos kudarcot vallott, s a fundamentalizmushoz hasonlóan látványosan megbukott, leszerepelt.

lyik pillanatban újra lángra lobbanhat, hogy a befogott szellem (a „kommunizmus kísértete”) ismét kiszabadulhat a munkásszakszervezetek palackjából, aligha tudott volna kialakulni a mai Európában (egyébként részben kereszténydemokrata alapon) működő szociális piacgazdaság. Egy kicsit tehát mindannyian – ha nem követjük is ideológiáját – Marx szemével nézzük a világot: ugyanis neki sikerült alapjaiban megváltoztatnia a modernitás társadalmi és politikai diskurzusát, vagyis azt, ahogyan ma a világról gondolkodunk és beszélünk.

Keresztényként – ha helytelenítjük és elvetjük is az erőszakos marxista módszereket – a magunk eszközeivel kétezer éve szintén a világ megváltoztatásáért harcolunk. S talán ezen a ponton már körvonalazódik is, hogy mi köze a fent mondottaknak Ferenc pápa egyházreformjához. Hadd előlegezzem meg egyetlen összetett mondatban, amit csak írásom második részében fogok némileg részletesebben kifejteni: az a véleményem, hogy ma is drámai átalakulások, korszakos változások idejét éljük, melyekre a megfelelő válasz várhatóan nem a fundamentalizmus irányából, hanem egyfajta nyitott, a modernitással empatikus párbeszédre törekvő útkeresésből, egy posztindusztriális keresztény spiritualitásból fog kibontakozni.

(Következő számunkban folytatjuk.)